

ΤΟ ΜΕΤΟΧΙ ΤΗΣ ΡΟΥΜΑΝΙΚΗΣ ΣΚΗΤΗΣ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΟΤΑΜΙΑ ΘΑΣΟΥ

Σ. Αγγελούδη- Φ. Μαρινέσκου

Η Ρουμάνικη Σκήτη του Προδρόμου στο Άγιο Όρος

Αμαξιτός δρόμος με αφετηρία την Ι.Μ.Μ.Λαύρας και νότια κατεύθυνση οδηγεί στη ρουμάνικη σκήτη του Προδρόμου, σε ακρωτήριο του ΝΑ άκρου της χερσονήσου του Αγίου Όρους¹. Η σκήτη κτισμένη σε άγονο και βραχώδες έδαφος, στη θέση Βίγλα, βρίσκεται σε υψόμετρο 250 μέτρα από τη θάλασσα.

Γύρω στα 1750, Ρουμάνοι μοναχοί² υπό τον πνευματικό Μακάριο μόνασαν στο παρεκκλήσι του Αγ. Ιωάννου του Βαπτιστή, στη Βίγλα. Στα 1800 σ' αυτό ζούσαν τρεις ησυχαστές, ο πνευματικός Ιουστίνος με τα δύο τέκνα του Ποτάπιο και Γρηγόριο. Κοντά τους ήρθαν και άλλοι μοναχοί και όλοι μαζί σκέφτηκαν, με την άδεια της μονής Ι.Μ.Μ.Λαύρας, να μετατρέψουν το κελί σε σκήτη. Το 1816 ο Ιουστίνος εκοιμήθη και η μονή με έγγραφο αποτελούμενο από 13 άρθρα αποδέχθηκε τη μετατροπή³. Η αναταραχή που προκάλεσε η ελληνική επανάσταση ανάγκασε τον Ποτάπιο και τον Γρηγόριο να επιστρέψουν στην πατρίδα με το έγγραφο, το οποίο και κατέθεσαν στη μονή Νεάμτζ της Μολδαβίας. Στο Άγιο Όρος το κελί παρέμεινε στην ιδιοκτησία της Ι.Μ.Μ.Λαύρας, απ' όπου το παρέλαβαν διαδοχικά οι μοναχοί Καισάριος και Ιερόθεος ο Πάτριος, πρώην Ξενοφωντίνος.

1. Βλ. βασικά το χειρόγραφο του Irinarh Sisman αφιερωμένο στη σκήτη του Προδρόμου (αφ. 20 ανάμεσα στους τόμους που ετοίμασε για όλες τις μονές του Αγίου Όρους), 1906, κυρίως σ.148 και εξής. Επίσης Schitul ronanesc din Santul Munte. Documente de la intemeierea schitului, Βουκουρέστι 1878. Schitul ronanesc Prodromu, Sf Munte Athos. Grecia, Scurt indrumator pentru pelerinii romani, Βουκουρέστι 2006, και το κεφάλαιο «Η σκήτη του Τιμίου Προδρόμου (Ρωμανική)» στο περιοδικό Πρωτάτον, αφ. 20, σσ. 195-205. Τα κυριότερα έγγραφα αναφορικά με την ίδρυση της σκήτης δημοσιεύτηκαν από τον Σπυρίδωνα Λαυριώτη στο περιοδικό «Θεολογία», σσ. 44-60, 142-161. Προέρχονται από κώδικα της Ι.Μ.Μ. Λαύρας.

2. Schitul ronanesc Prodromu..., ό.π., σ. 7.

3. Το έγγραφο της Ι.Μ.Μ.Λαύρας φέρει την ημερομηνία Ιούνιος 1820. Βλ. το περιεχόμενό του στο Schitul ronanesc..., ό.π., σσ. 3-6.

Εν τω μεταξύ ένας Μολδαβός μοναχός ο Νήφων με τα τέσσερα πνευματικά παιδιά του αγόρασαν μια περιοχή που απείχε δύο ώρες από το κελί. Βρισκόμενος σε ένδεια, ο Νήφων έστειλε το γιο του Νεκτάριο για βοήθεια στη μονή Νεάμιτζ. Ο ηγούμενός της, αρχιμανδρίτης Νεονήλ, θυμήθηκε την άδεια της Ι.Μ. Μ.Λαύρας. Το έγγραφο βρέθηκε και οι Μολδαβοί μοναχοί αγόρασαν από τον Ιερόθεο το κελί, που ονομαζόταν «Γιαννικόπουλον»⁴, έναντι 58,50 λιρών, ποσό που τους παραχώρησε ο μοναχός Θεοδόσιος. Το 1852 ο Νήφων μετέβη στη μονή Νεάμιτζ. Με τη μεσολάβηση του ηγουμένου της Σωφρονίου, του ηγεμόνα Γρηγορίου Αλ. Γκίκα, αλλά και τις παρεμβάσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των Πατριαρχείων Αλεξανδρείας, Αντιοχείας, Ιεροσολύμων και της Ιεράς Κοινότητας, η μονή συμφώνησε στην ανέγερση σκήτης και εξέδωσε το καταστατικό λειτουργίας της⁵. Το 1853 ο ηγεμόνας παραχώρησε χρήματα, ασημικά και άμφια και το 1855 εξέδωσε απόφαση που αναγνώριζε τη σκήτη ως ρουμάνικη⁶. Το 1856 επί πατριάρχου Κυρίλλου Ζ', η σκήτη αναγνωρίστηκε με πατριαρχικό σιγίλλιο⁷. Στις 7 Ιανουαρίου 1857 θεμελιώθηκε το κυριακό, του οποίου η κατασκευή τελείωσε το 1864⁸. Στις 21 Μαΐου του 1866 έγιναν τα εγκαίνιά του, παρουσία του ηγουμένου της μονής Γκόλιας Ησαΐα Βίκολ και πολλών Μολδαβών⁹. Οι μοναχοί την περίοδο εκείνη ήταν γύρω στους 100.

Η περίοδος 1867-82 ήταν ταραχώδης, με έριδες μεταξύ Μολδαβών και Ρουμάνων, στις οποίες πρωτοστάτησε ο Νήφων. Η τάξη επανήλθε το 1882 με έγγραφο που καθόριζε τα κυριαρχικά δικαιώματα της Μεγίστης Λαύρας και τις υποχρεώσεις της σκήτης¹⁰.

Το μετόχι της σκήτης του Τιμίου Προδρόμου στην Ποταμιά Θάσου

Γύρω στα 1860, ο Νήφων και ο Νεκτάριος έφτασαν στην Ποταμιά της Θάσου. Το χωριό δημιουργήθηκε λίγο πριν το 1831, καθώς στην οθωμανική απογραφή

4. Κοσμά Βλάχου, διακόνου αγιορείτου, Η Χερσόνησος του Αγίου Όρους Άθω και αι εν αυτή Μοναί και οι Μοναχοί πάλαι τε και νυν, Εν Βόλω 1903, σ. 177.

5. Σε κείμενο που υπογράφει το 1976 ο μοναχός Καλλίστρατος Λαυριώτης αναφέρεται ότι η μονή συμφώνησε, ύστερα από παρέμβαση του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των Πατριαρχείων Αλεξανδρείας, Αντιοχείας, Ιεροσολύμων και της Ιεράς Κοινότητας. Βλ. Περιοδικό Πρωτότον, αρ.20, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1989, σσ. 195-196. Στο ίδιο τεύχος ο Δικαίος της σκήτης, γνωστός πνευματικός Πετρώνιος, παρουσιάζει ένα ιστορικό της σκήτης.

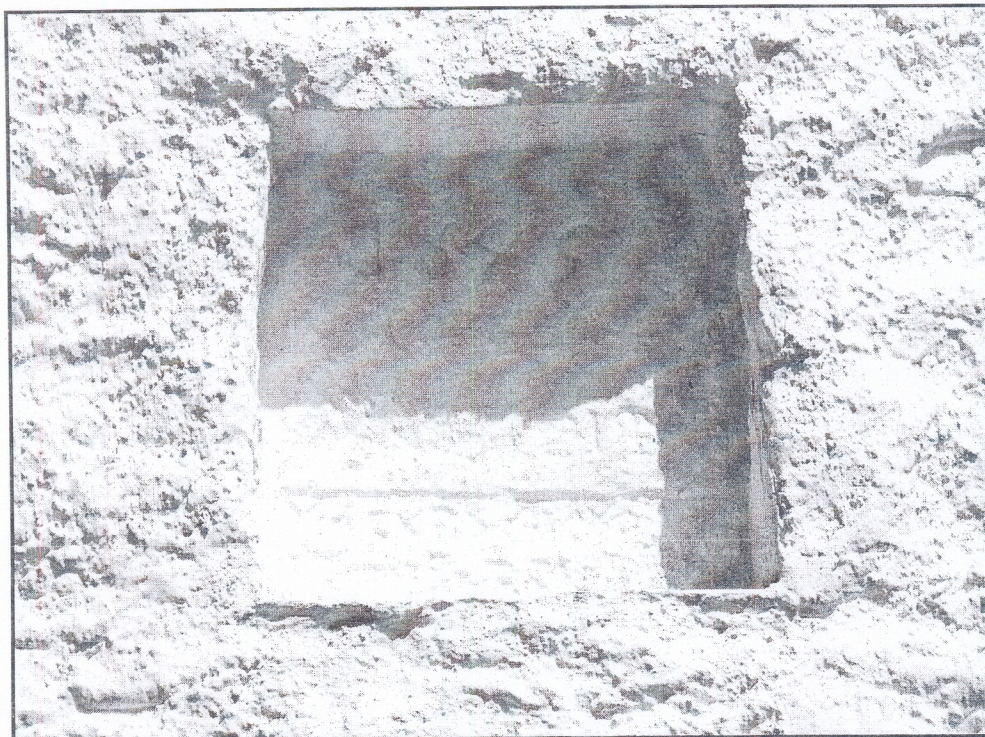
6. Schitul ronanesc Prodromu..., ό.π., σσ. 12-16.

7. Βλ. Το περιεχόμενο του εγγράφου, με ημερομηνία Ιούνιος 1856, στο Schitul ronanesc Prodromu..., ό.π., σσ. 19-24.

8. Κοσμά Βλάχου, διακόνου αγιορείτου, Η Χερσόνησος του Αγίου Όρους, ό.π., σ. 178.

9. Λεπτομέρειες στο κεφάλαιο «Η Σκήτη...», κυρίως σσ. 199-200.

10. Γ. Ν. Πεντζίκης, Άγιον Όρος, τ. 2, EXPLORER, 2003, σσ. 327-328.

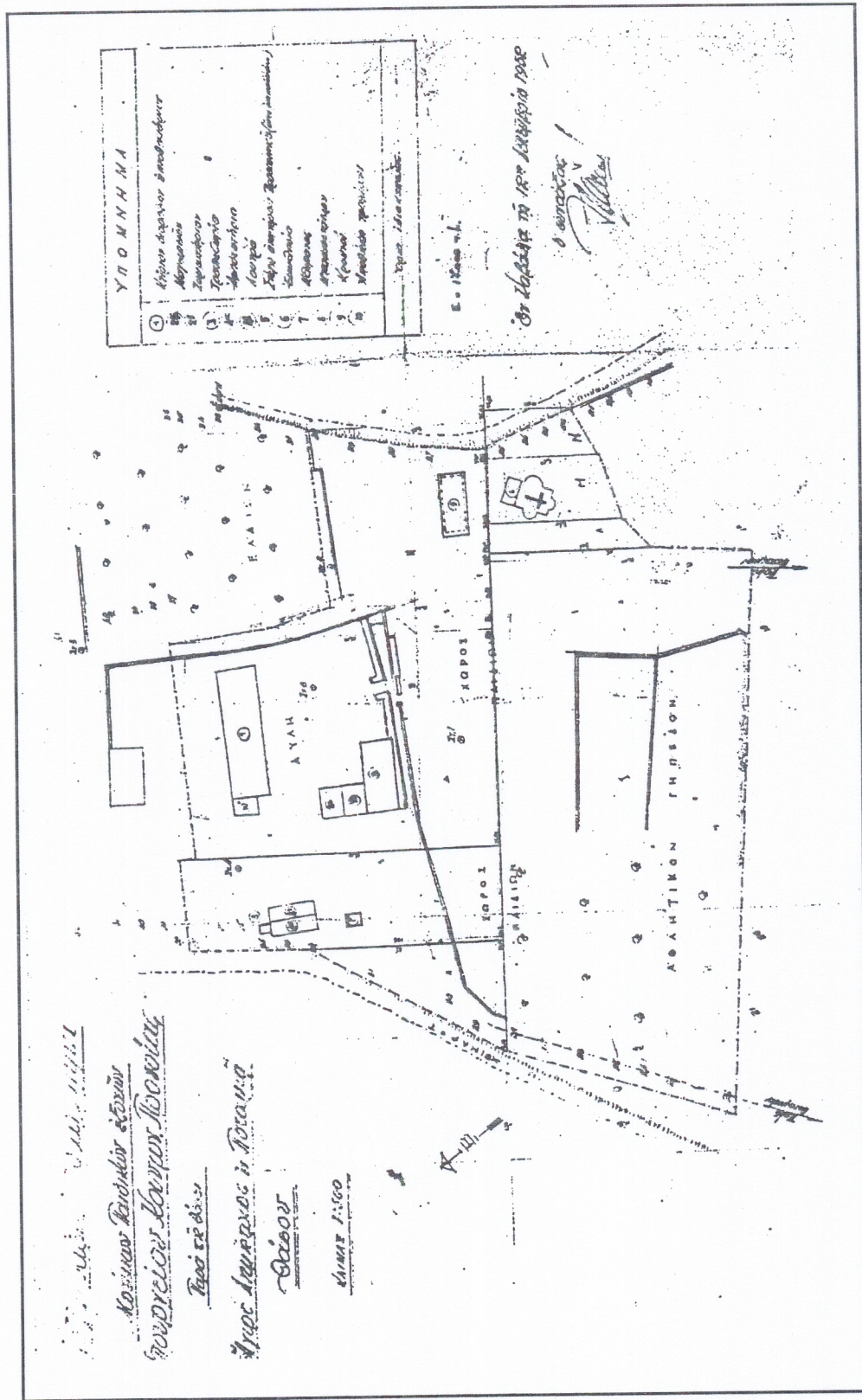


Φωτ. 1. Επιγραφή πάνω από το παράθυρο της νότιας όψης του Αγ. Δημητρίου.

του 1830-31 αριθμούσε μόνο 68 κατοίκους¹¹. Το 1860, όμως, η Θάσος, εκμεταλλευόμενη το ιδιότυπο πολιτικό καθεστώς της Αιγυπτιακής κατοχής, γνωρίζει μεγάλη οικονομική άνθηση, βασισμένη κυρίως στην εκμετάλλευση των δασών. Ο πληθυσμός της, κατά το Προξενικό Πρακτορείο της Ελλάδος, (τρίτη κατά σειρά ελληνική προξενική αρχή στη Μακεδονία, μετά τη Θεσσαλονίκη και την Καβάλα, με έδρα την Παναγία) έχει ήδη αυξηθεί κατά 150%. Άρα η Ποταμιά θα πρέπει να αριθμούσε το 1860 γύρω στους 200 κατοίκους.

Αυτούς λοιπόν τους κατοίκους έπεισαν οι μοναχοί να τους παραχωρήσουν μια έκταση γης στη θέση «Άδανα», για να ιδρύσουν το μικρό μετόχι του Αγίου Δημητρίου. Η θέση ήταν ιδανική, γιατί βρισκόταν δίπλα στο ρέμα Βαθύλακκος, κοντά στο δρόμο που οδηγεί στα «Καγκέλια» και στο Θεολόγο και είχε πανοραμική θέα. Στην έκταση αυτή υπήρχε ήδη από το 1845 κτισμένος ο μικρός μονόκλιτος ναός του Αγίου Δημητρίου, όπως μαρτυρούν οι τρεις επιγραφές που βρίσκονται εντοιχισμένες στις όψεις του. Η μία εξ αυτών, εντοιχισμένη πάνω από το νότιο παράθυρο, φέρει και επιγραφή σε τρεις στίχους, καλυμμένη με αλλεπάλληλα στρώματα ασβέστη (Φωτ.1). Δυστυχώς δεν υπάρχουν στοιχεία που να αποδεικνύουν ποια αγιορείτικη μονή το 1845 είχε στην κυριότητά της το ναό. Είναι

11. Δ. Ν. Καρύδης-Μ.Κiel, Μυτιλήνης Αστυγραφία και Λέσβου Χωρογραφία (15ος-19ος αι), Ολκός, Αθήνα 2000, σ. 179.



Σχ. 1. Τοπογραφικὸ τοῦ 1952 μετὰ τὰ κτίρια τοῦ μετοχίου καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ ως συγκροτήμα ΠΑΙΔΙΚΟΝ ΕΞΟΧΟΝ.
 (Ἀρχεῖο Δ.Τ.Υ.Ν. Καβάλας).



Φωτ. 2. Το ηγουμενείο σώζεται σήμερα σε μικρό ύψος.

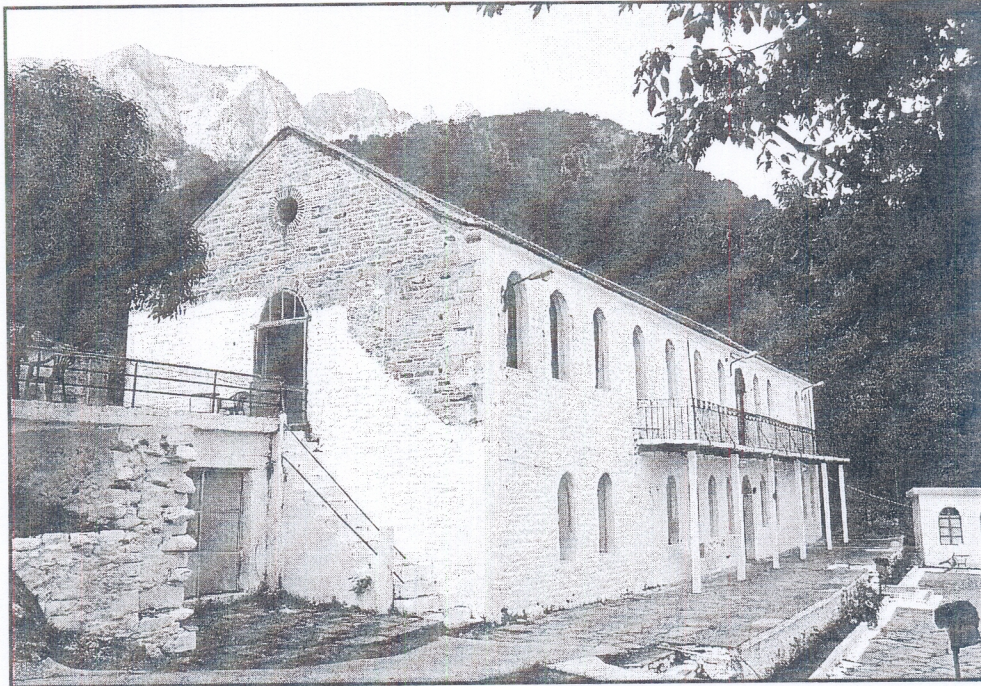
γνωστό, όμως, ότι η Ι.Μ.Μ.Λαύρας κατείχε, πριν το 1357, στην Ποταμιά το μετόχι της Παναγίας. Είναι πιθανόν, λοιπόν, το μικρό ναό του Αγ. Δημητρίου να τον έκτισε κάποιος κάτοικος της κοινότητας Ποταμιάς, ή η ίδια η Κοινότητα, με σκοπό να τον αφιερώσει στη μονή, στα πλαίσια πιθανής επανίδρυσης του προαναφερόμενου θασίτικου βυζαντινού μετοχίου της. Την άποψη αυτή ενισχύει η μελέτη της απόφασης του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Άνθιμου Στ' σχετικά με το μετόχι, που εκδόθηκε το 1873 και αναφέρει «η εκκλησία του μετοχίου να επιστραφεί στην Κοινότητα», άρα σε μέλος της, ή στην ίδια που ανήκε αρχικά¹². Ερχόμενοι λοιπόν οι Νήφων και Νεκτάριος στην περιοχή, έπεισαν την κοινότητα Ποταμιάς να τους παραχωρήσει και το μικρό ναό, πιθανότατα προβάλλοντας τον εαυτό τους ως συνδικαιούχους της Ι.Μ.Μ.Λαύρας. Σε έγγραφο μάλιστα που αναφέρεται στην κατά το 1870 περιουσία του μετοχίου, διαβάζουμε ότι οι μοναχοί επισκεύασαν τον προϋπάρχοντα ναό¹³.

Οι μοναχοί ισχυρίστηκαν ότι το μετόχι θα είχε μόνο 2-3 μοναχούς, όπως συνηθιζόταν και στ' άλλα θασίτικα μετόχια. Πράγματι, αρχικά είχε τέσσερις μοναχούς, γρήγορα όμως ο αριθμός τους έφτασε στους πενήντα.

Για την ικανοποίηση των στεγαστικών τους αναγκών έκτισαν δυτικά του να-

12. Μ. Δ. Κουμπή, Η Διαμαρτυρία της Κοινότητας Ποταμιάς εναντίον των Ρουμάνων μοναχών της περιοχής, *Θασιακά*, τ. 12 (2001-2003), Καβάλα 2005, σ. 393 και 395.

13. Schitul ronanes Prodomu, Sf Munte Athos. Grecia, ό.π., σ. 99.



Φωτ. 3. Το κτίριο διαμονής των μοναχών.

ού και σε απόσταση 12.50 μ. από την είσοδό του το ηγουμενείο, ορθογώνιο διώροφο κτίριο εμβαδού ορόφου 104.19 τ.μ. και διαστάσεων 6,90x15,10 (Σχ. 1). Το κτίριο κτισμένο με ορθογωνισμένους δόμους γνευσίου σώζεται, δυστυχώς σήμερα σε πολύ μικρό ύψος, καθώς τα οικοδομικά του υλικά λεηλατήθηκαν από τους κατοίκους (Φωτ. 2). Το κεντρικό κτίριο του συγκροτήματος βρίσκεται ΒΔ του ναού σε απόσταση περίπου 80 μ. απ' αυτόν (Φωτ. 3). Είναι διώροφο, με ορθογώνια κάτοψη διαστάσεων 10.00x33.00 μ. και συνολικό εμβαδό 660 τ.μ.. Η είσοδος του ισογείου ανοίγεται στο κέντρο. Οδηγεί σε ένα βορεινό διάδρομο απ' όπου αντίζονται οι μεγάλοι θάλαμοι. Στον όροφο, που λόγω κλίσης του εδάφους είναι κατευθείαν προσβάσιμος, η είσοδος ανοίγεται στο κέντρο της δυτικής στενής πλευράς. Εδώ ο διάδρομος είναι κεντρικός και οι θάλαμοι βρίσκονται εκατέρωθέν του. Η κατασκευή του είναι εντυπωσιακή. Ορθογώνιοι δόμοι από γνεύσιο κατά τόπους διακοσμημένοι με εγχάρακτα γεωμετρικά σχήματα και σκίτσα πουλιών (Φωτ. 4), χρησιμοποιήθηκαν για τους εξωτερικούς τοίχους, ξύλο για τα πατώματα και πλάκες γνευσίου για τη δόριχτη στέγη. Πρόσφατα βέβαια οι πλάκες αντικαταστάθηκαν από κεραμίδια. Εντυπωσιακός είναι ο άπλετος φωτισμός των αιθουσών που επιτυγχάνεται με τα υψηλά παράθυρα που έχουν τοξωτό υπέρθυρο. Παρατηρούμε, δηλαδή, ότι οι μοναχοί διέμεναν σε μεγάλες ευάερες αίθουσες που μπορούσαν να στεγάσουν η κάθε μία το λιγότερο 5-6 άτομα.

Για την εξυπηρέτηση των διατροφικών αναγκών τους, νότια του κτιρίου αυ-



Φωτ. 4. Η τοιχοποιΐα των κτιρίων.

τού, κτίστηκαν σε διασπορά τρεις ισόγειες αποθήκες, η α διαστάσεων 7.70x12,00 μ. (E=92.40 τ.μ.), η β 9.80x11.30 μ. (E=110.74 τ.μ.) και η γ 9.30x10.50 μ. (E=97.65 τ.μ.). Σήμερα η γ αποθήκη έχει κατεδαφιστεί και οι άλλες δυο έχουν αλλοιωθεί. Βόρεια τώρα του κεντρικού κτιρίου κτίστηκε το παλιό ελαιοτριβείο-νερόμυλος με ενσωματωμένο το σπίτι του μυλωνά στο διώροφο τμήμα του. Το κτίριο σώζεται σήμερα σε κακή κατάσταση με ετοιμόρροπη τη στέγη και εξαφανισμένη τη φτερωτή (Φωτ. 5). Εδώ οδηγούνταν ο ελαιόκαρπος του μετοχιού και εξαγόταν το λάδι του. Οι διαστάσεις του είναι 8.65x13.40 μ. (E=155.60 τ.μ.).

Το συνολικό εμβαδόν των κτισμάτων, κύριων και βοηθητικών, του μετοχιού χωρίς το ναό έφταναν 1326 τ.μ. Το μετόχι ως προς τον πληθυσμό αναμφισβήτητα ήταν το μεγαλύτερο του νησιού. Άλλωστε τα υπόλοιπα στέγαζαν δύο-τρεις μοναχούς και λίγους ακόμη κατά την ελαιοπαραγωγή ή τον τρύγο. Αλλά αξιολογώντας το εμβαδόν των κτιρίων του, πρέπει να αποτελούσε και το μεγαλύτερο μετόχι του νησιού ως και προς τα κτίρια, αφού το μετόχι Βατοπαιδίου είχε εμβαδόν 777.31 τ.μ.¹⁴, ενώ του Ζωγράφου 860.38 τ.μ.¹⁵

14. Α. Μέντζα, Το έργο της αποκατάστασης του διατηρητέου κτιρίου με την επωνυμία «Καλογερινό» στο Λιμένα Θάσου, ιδιοκτησίας Δήμου Θάσου, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως Πολιτιστικό Κέντρο, ΥΠΠΟ, Αποσπάσματα από το έργο της 4ης Εφορείας Νεωτέρων Μνημείων 2000-2001, τ. 1, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 95.

15. Σ. Αγγελούδη, Το μετόχι της μονής Ζωγράφου στο Ραχώνι της Θάσου, Θεσσαλονίκη, τ. 12 (2001-2003), σ. 46, 48, 50.

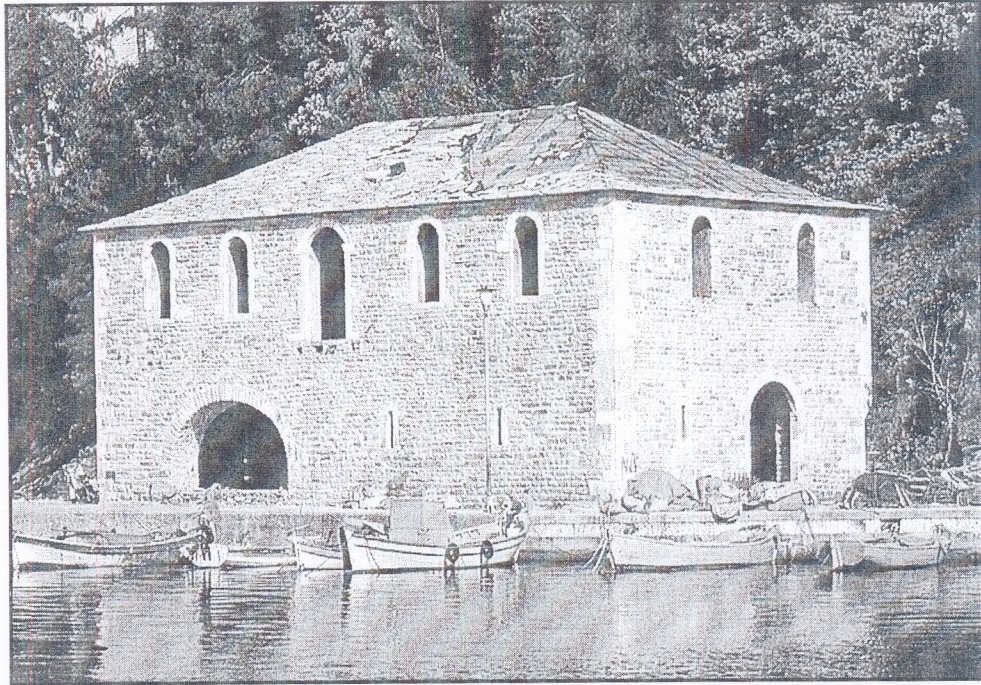


Φωτ. 5. Ο μύλος.

Εντυπωσιακές είναι όμως και οι λιμενικές εγκαταστάσεις του μετοχίου στη Σκάλα Ποταμιάς και ιδιαίτερα ο αρσανάς, το κτίριο όπου προστάτευε τα σκάφη του¹⁶ (Φωτ. 6). Πρόκειται για ένα πλατυμέτωπο παραθαλάσσιο διώροφο εντυπωσιακό πέτρινο κτίριο διαστάσεων 10.45x16.50 μ., εμβαδού 172.45 τ.μ., πάχους τοιχοποιϊας 0.70 μ. και ύψους 4.08 μ. Τα σκάφη εισέρχονταν στο ισόγειο από το τοξωτό άνοιγμα πλάτους 3.98 μ. για να επισκευαστούν και να προστατευτούν (Σχ.2)¹⁷. Από τη στεριά οι μοναχοί εισέρχονταν από μία τοξωτή διώροφη είσοδο (Σχ.3). Ολόκληρο το ισόγειο φωτιζόταν, όταν έκλειναν οι ξύλινες είσοδοι υποτυπωδώς, από τρεις θυρίδες εξαερισμού. Στον όροφο οδηγούσε μόνο εξωτερική σκάλα που κατέληγε σε ξύλινο μπαλκόνι (Σχ. 4). Η είσοδος άνοιγε σε μία επιμήκη σάλα με τζάκι στο κέντρο του νότιου τοίχου. Φαρδύς διάδρομος οδηγούσε σε ξύλινο κεντρικό μπαλκόνι που επόπτευε τη θάλασσα. Η δίφυλλη μπαλκονόπορτα είχε πέτρινες λαμπάδες και τοξωτό υπέρθυρο με τονισμένες τις γενέσεις του τόξου. Τρία δωμάτια, δύο όμοια προς τα δυτικά και ένα μεγαλύτερο ανατολικά,

16. Κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή με τον όρο αρσανάς ή ταρσανάς δηλώνονταν το ναυπηγείο, το νεώριο, ο ναύσταθμος. Με την ίδια ονομασία χαρακτηριζόταν τα παραθαλάσσια κτίσματα μοναστηριών, ιδιαίτερα στο Άγιο Όρος, που χρησιμοποιούνταν ως νεώρια και ως φρούρια για την προστασία των μοναστηριών από τους πειρατές. Τα κτίσματα αυτά είχαν ιδιότυπη αρχιτεκτονική για να καλύπτουν τους συγκεκριμένους σκοπούς, διατηρούνται δε ακόμη και σήμερα ως νεώρια στο Άγιο Όρος.

17. Ευχαριστώ θερμά το συνάδελφο Γιώργο Γιαννόπουλο για την άμεση διάθεση της μελέτης αποτύπωσης του αρσανά.



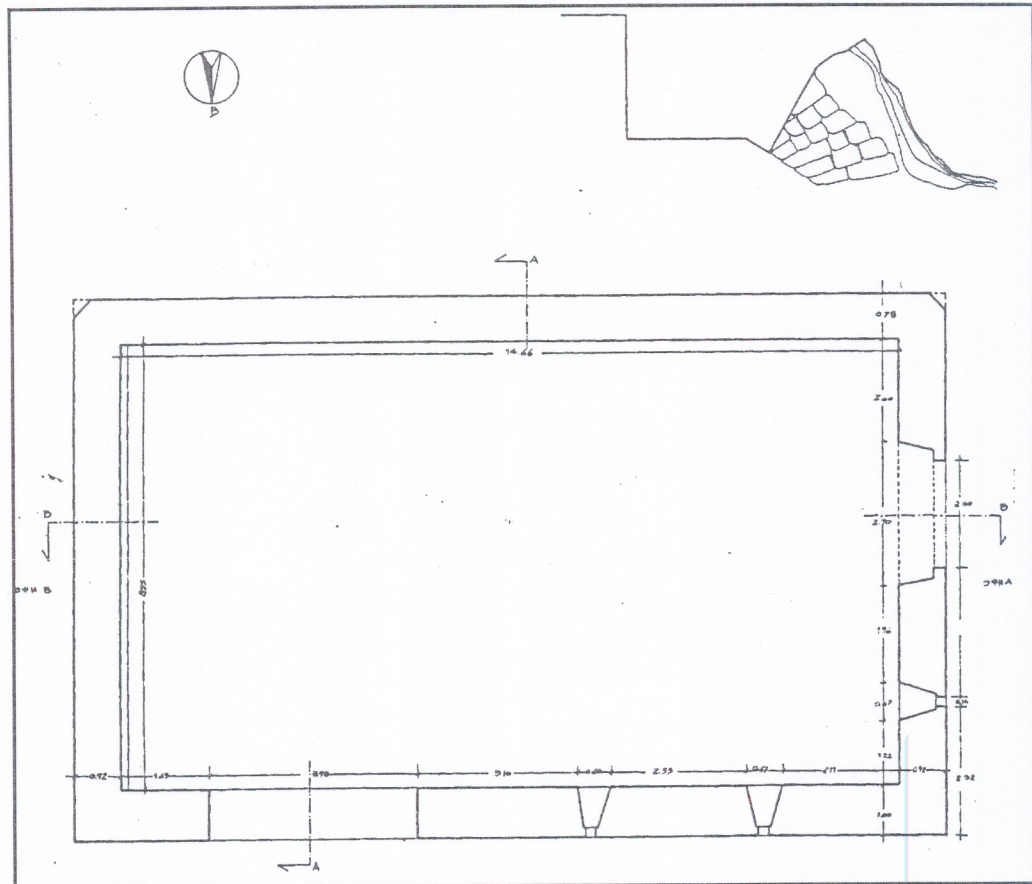
Φωτ. 6. Ο αρσανάς στη σκάλα Ποταμιάς.

εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των μοναχών που ασχολούνταν με τη θάλασσα. Οι χώροι φωτιζόνταν από εντυπωσιακά τοξωτά παράθυρα. Είναι χαρακτηριστικό ότι αρσανά στη Θάσο διέθετε μόνο το συγκεκριμένο μετόχι.

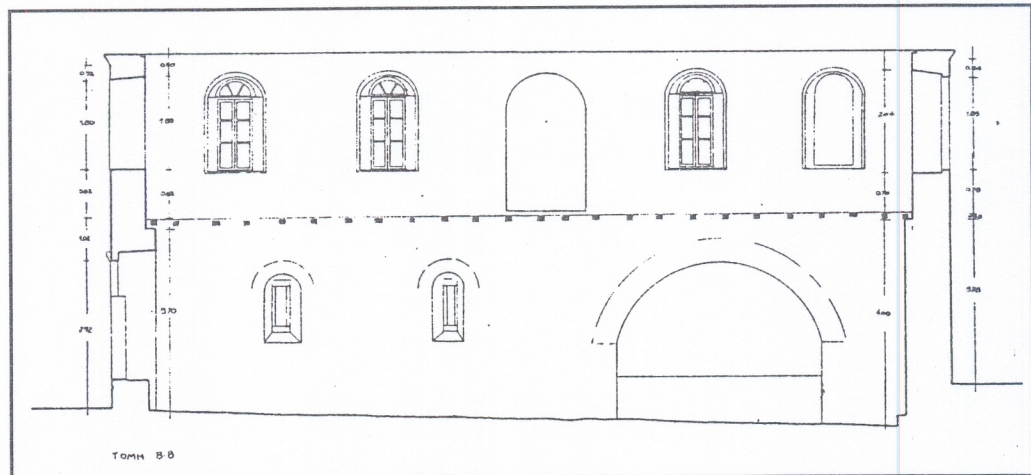
Με τον καιρό, οι μοναχοί για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους, άρχισαν να καταπατούν ξένες ιδιοκτησίες, εκμεταλλευόμενοι την καλή προαίρεση των κατοίκων, το μοναχικό σχήμα και τη δυσλειτουργία της δημόσιας διοίκησης¹⁸. Οι κάτοικοι της Ποταμιάς κατέφυγαν στα δικαστήρια και πολλές φορές υπέβαλαν διαμαρτυρίες στην Ιερά Σύνοδο. Το 1864 εκδίδεται απόφαση της Ιεράς Συνόδου κατά του ρουμάνικου μετοχιού: «εντελλομένη ανστηρώς την αποπομπήν εκ του μετοχιού των καθιδρυμένων Ρουμούνων καλογήρων».

Το 1867 προσπαθούν να προδιαθέσουν ευμενώς προς αυτούς τους κατοίκους του χωριού. Με έγγραφό τους υπόσχονται ότι θα ιδρύσουν και θα συντηρήσουν με έξοδά τους ελληνική σχολή στην Ποταμιά. Εξασφάλισαν μάλιστα και έγγραφο των Ποταμιωτών που μαρτυρούσε την καλή τους συμπεριφορά και το έστειλαν στις εκκλησιαστικές αρχές ως επιχείρημα για τη συνέχιση της λειτουργίας του μετοχιού. Επειδή, όμως, οι Ρουμάνοι καλόγεροι δεν τήρησαν την υπόσχεσή τους, οι Ποταμιώτες επανέρχονται με νέα διαβήματα προς την Ιερά Σύνοδο, με αποτέλεσμα να εκδοθεί το 1873 νέα απόφαση από τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως

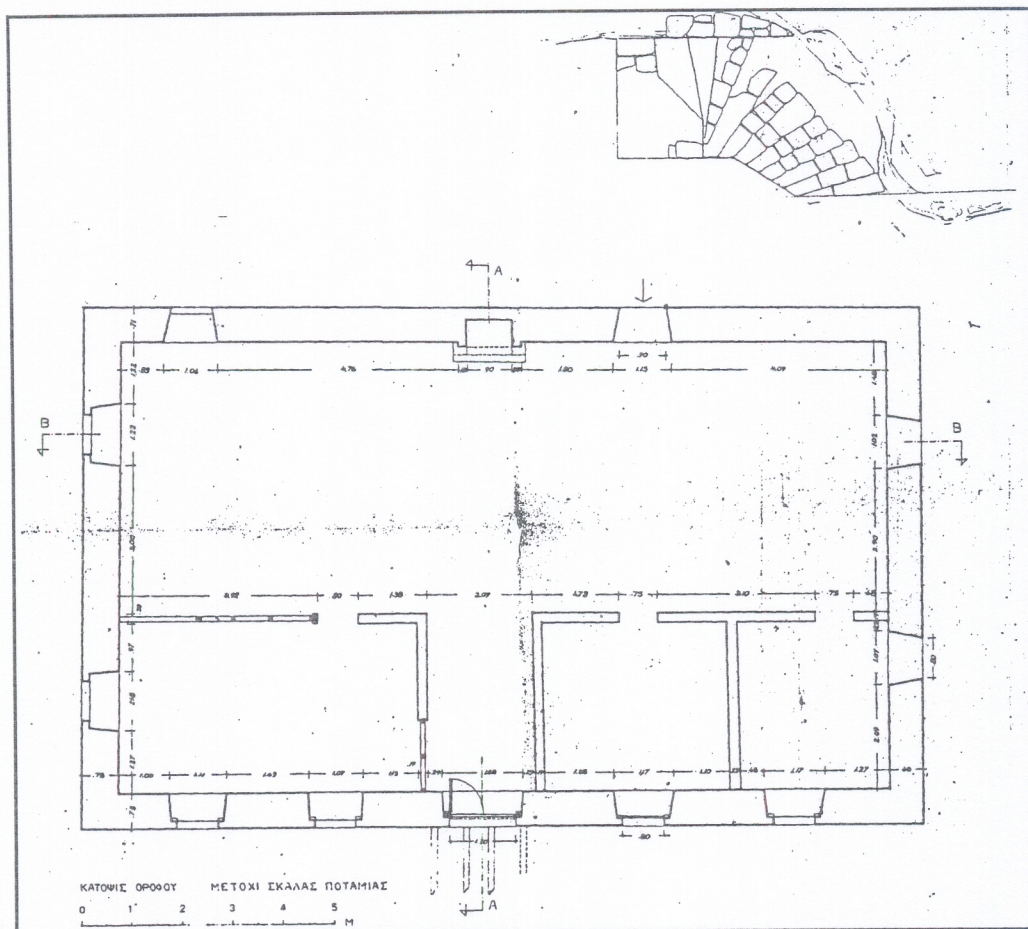
18. Μ. Δ. Κουμπή, Η Διαμαρτυρία της Κοινότητας Ποταμιάς εναντίον των Ρουμάνων μοναχών της περιοχής, *Θασιακά*, τ. 12 (2001-2003), Καβάλα 2005, σ. 393.



Σχ. 2. Κάτοψη ισογείου αρσανά. (Αποτύπωση αρχιτέκτονα Γ. Γιαννόπουλου).



Σχ. 3. Τομή Β-Β αρσανά. (Αποτύπωση αρχιτέκτονα Γ. Γιαννόπουλου).



Σχ. 4. Κάτοψη ορόφου αρσανά. (Αποτύπωση αρχιτέκτονα Γ. Γιαννόπουλου).

Άνθιμο Στ'. Σύμφωνα μ' αυτή το μετόχι έπρεπε να διαλυθεί, οι μοναχοί να επιστρέψουν στο Άγιο Όρος, η εκκλησία να επιστραφεί στην Κοινότητα και τα κτήματα να εκποιηθούν, για να αποζημιωθεί η Κοινότητα. Από την ίδια την απόφαση προκύπτει ακόμα ότι υπήρχε και αντιδικία των Ρουμάνων της Ποταμιάς με τους ομοεθνείς τους της μονής της Αγίας Λαύρας. Και πάλι η απόφαση αυτή δεν εκτελέστηκε λόγω διαφόρων συμβάντων, θανάτων μητροπολιτών Μαρώνας, εξαφάνισης εγγράφων κλ.π.¹⁹

Το 1874 ο μοναχός Νεκτάριος βρισκόταν σε διένεξη με κάποιους Ρουμάνους μοναχούς της σκήτης. Φαίνεται ότι αυτοί εκδιώκονται από τη σκήτη. Οι προεστώτες της Ποταμιάς παρεμβαίνουν και μαρτυρούν ότι αποδέχονται το μοναχό Νεκτάριο ως ιδρυτή του μετοχίου. Επί πλέον ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ γράφει στο μητροπολίτη Μαρώνας να δεχτεί στο μετόχι τους εκδιωχθέντες. Ένα χρόνο αργότερα ο Πατριάρχης ενημερώνει το Νεκτάριο ότι έγραψε στο

19. Μ. Δ. Κουμπή, Η Διαμαρτυρία της Κοινότητας Ποταμιάς, ό.π., σ. 395.

μπή της Θάσου να στείλει πίσω στη σκήτη τον οικονόμο Γεδεών και να τοποθετήσει το Νεκτάριο στο μετόχι μαζί με τους εκδιωχθέντες. Το Μάρτιο του ίδιου έτους ο μπής αναγνωρίζει το Νεκτάριο ως κυρίαρχο του μετοχιού. Το 1876 ο ίδιος Πατριάρχης ενημερώνει το Νεκτάριο και το Νήφωνα ότι τους διορίζει επιτρόπους της ρουμάνικης σκήτης για όλη τους τη ζωή²⁰.

Το 1878 ο μοναχός Νεκτάριος παρουσιάζει σε βιβλίο μια καταγραφή της περιουσίας της σκήτης μέχρι το 1870. Για το θασίτικο μετόχι αναφέρει: «*Το μετόχι στη Θάσο έκτασης 200 στρεμμάτων έχει μία εκκλησία, τον Άγιο Δημήτριο, την οποία οι μοναχοί επισκεύασαν και βρίσκεται σε άριστη κατάσταση. Τα δε κελιά είναι σε δύο σειρές, σκεπασμένα με πέτρα. Έχει ένα μύλο για το λάδι, μία αποθήκη, ένα στάβλο και άλλο κτίριο βοηθητικό, δύο βόδια, δύο μουλάρια, 200 κυψέλες. Έξω από τον περίβολο του μετοχιού υπάρχουν περισσότεροι κήποι και εκτάσεις για να σπέρνονται. Έχει και ένα λιμάνι στη θάλασσα, το οποίο έφτιαξαν οι μοναχοί για να προστατεύονται τα καράβια, για το οποίο ξόδεψαν πάνω από 100.000 λεί. Συνολικά το μετόχι στοιχίζει (προφανώς για τη συντήρησή του) πάνω από 12.000 δουκάτα²¹».*

Στα χρόνια 1885-90 ο ιερομόναχος Δαμιανός Δημητρέσκου οικοδομεί βοηθητικούς χώρους στο μετόχι. Και ο επόμενος Δικαίος, ο μεγαλόσχημος ιερομόναχος Γεδεών Τζεορτζέσκου πραγματοποίησε έργα, άγνωστο όμως ποια. Το 1886 οι μοναχοί αγοράζουν ελαιόδεντρα που κατείχε η Μονή Βατοπαιδίου στην Ποταμιά, ενώ ανταλλάσσουν 104 που είχαν στο Βουλγάρο με 74 που κατείχε το Βατοπαίδι στην Ποταμιά²².

Το 1889 τηρώντας την υπόσχεση που έδωσαν το 1867, οι μοναχοί κατασκευάζουν την ελληνική σχολή της Ποταμιάς, όπως μαρτυρεί η επιγραφή στην πρόσοψη του κτιρίου (Φωτ. 7). Πρόκειται για ένα διώροφο πετρόκτιστο κτίριο κατασκευασμένο με την ίδια επιμέλεια που επέδειξαν ως τώρα στις κατασκευές τους (Φωτ.8). Το ισόγειο περιλαμβάνει ένα χώρο εισόδου με τζάκι και κλιμακοστάσιο, από την οποία αυλίζεται μία δεύτερη αίθουσα με απευθείας πρόσβαση από την αυλή. Ο όροφος είναι ενιαίος με ανεξάρτητη είσοδο, με εξωτερική σκάλα, φωτιζόμενος από οκτώ παράθυρα. Σήμερα στο κτίριο στεγάζεται το Μουσείο Πολύγνωτου Βαγής.

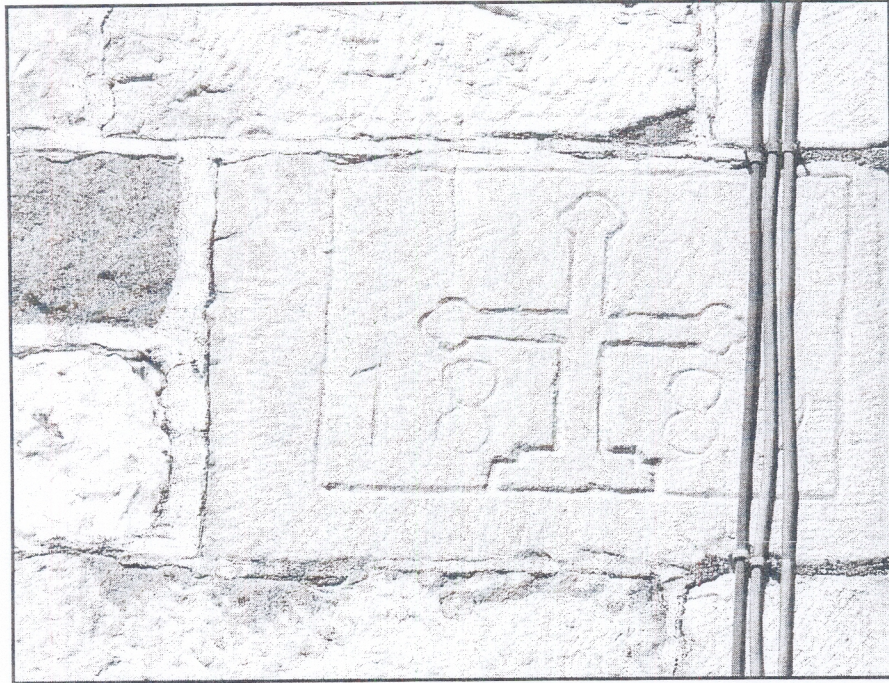
Το 1902 ο προδρομίτης μοναχός Ειρήναρχος Σισμάν²³ σε χειρόγραφο έργο

20. Για όλα αυτά βλ. σχετικά έγγραφα που δημοσιεύονται στο Schitul ronanes, ό.π., σσ. 72-95. Το έγγραφο των προεστώτων και κατοίκων της Ποταμιάς με ημερομηνία 15 Νοεμβρίου 1874 (υπογράφουν οκτώ άτομα) στη σελ. 84 σε ρουμανική μετάφραση.

21. Βλ. την καταγραφή στον ίδιο τόμο σελ. 99.

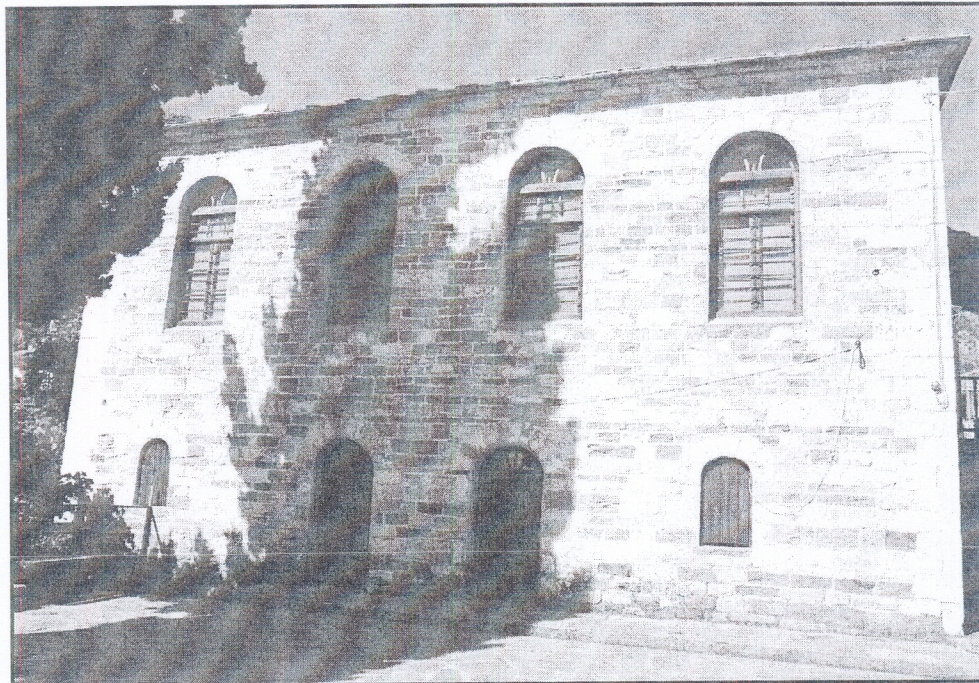
22. π. Δημητρίου Στρατή, Το νησί της Θάσου και το Άγιον Όρος, ό.π., σ. 82.

23. Για τον Ειρήναρχο Σισμάν και το έργο του βλ. στο κεφάλαιο «Η Σκήτη του Τιμίου Προδρόμου», ό.π., σσ. 206-208.



Φωτ. 7. Η επιγραφή κτίσης της ελληνικής σχολής Ποταμιάς.

του, που σώζεται στη σκήτη, αναφέρει για το μετόχι: «Μετόχι σ' αυτό το νησί στην Τουρκία έχουμε ένα και καλό.....». Για τη θέση του μετοχίου αναφέρει ότι στη βυζαντινή εποχή υπήρχαν αμπέλια που τροφοδοτούσαν τους άρχοντες της Κωνσταντινούπολης. Αναφέρει ότι η σκήτη κατέχει έγκυρα έγγραφα, εγκεκριμένα από το μητροπολίτη Μαρωνείας και Ροδόπης και των εκπροσώπων του καδή Ισμαήλ πασά. Στη συνέχεια γράφει: «Η συνολική έκταση που κατέχει από το 1864 ως σήμερα αγοράστηκε σταδιακά και είναι πάνω από 300 στρέμματα, κλεισμένα σ' ένα πέτρινο φρούριο, έχοντας στη μέση μία εκκλησία που τιμάται στη μνήμη του Αγ. Δημητρίου και τα σπίτια του μετοχίου που είναι διώροφα. Έχει λιοτριβι, κήπους, αμπέλια και ελιές, που φυτεύτηκαν από το 1864 μέχρι το 1902. Εκεί βρίσκονται πάντα 8 μοναχοί υπό ένα οικονόμο, σταλμένοι από τη ρουμάνικη σκήτη για την καλλιέργεια του μετοχίου. Τα υπόλοιπα 120 στρέμματα βρίσκονται προς το Αιγαίο σε διάφορα σημεία με ελιές αγορασμένες μέχρι το 1902, ενώ οι αγορές συνεχίζονται. Το σύνολο των δέντρων, παλιών και νέων, φθάνει τα 2.000. Όταν έχουν καρπό δίνουν 12.000 οκάλε λάδι (μία οκά ισοδυναμούσε με 1.288 λίτρα). Αλλά η συγκομιδή έχει και έξοδα. Ορισμένοι εργάτες πληρώνονται με το χρόνο, άλλοι με τη μέρα, 5 λεί την ημέρα ή 1 franc και φαγητό. Στη συγκομιδή δουλεύουν 20 με 30 άτομα τη μέρα, από τη γιορτή του Αγ. Δημητρίου μέχρι τον Ιανουάριο. Τα έξοδα για το σιτάρι, την τροφή για τα μουλάρια, τα φασόλια, τα ψάρια, τις σαρδέλες, το ρουχισμό κ.λ.π., ανέρχονται σε 200 οθωμανικές λίρες.



Φωτ. 8. Ανατολική όψη της σχολής.

Δύο μοναχοί εργάζονται αποκλειστικά για τις 200 κυψέλες. Παράγουν 100 οκαλε κεριά και 1500 οκαλε μέλι». Συνεχίζοντας ο Σισμάν περιγράφει και το χώρο, τα λιβάδια, την καλύβα, τη θέση του μαραγκού, το παλιό αμπέλι, τον κάμπο της Αγ. Παρασκευής, και τονίζει ότι τα έξοδα του μετοχιού μαζί με τις ελιές, τον αρσανά και το μουράγιο ανέρχονται σε 30.500 αυστριακά δονκάτα²⁴.

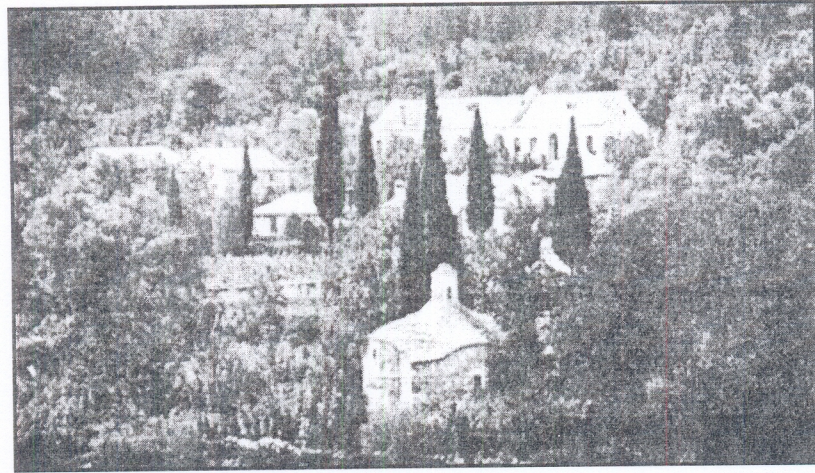
Το 1903 ο Σμυρνάκης²⁵ αναφέρει για τη σκήτη: «*Εν τω χωρίω Ποταμιά της Θάσου διατηρεί μετόχιον ελαιών μετά ελαιοπιεστηρίου, την πρόοδον του οποίου δυσαρέστως οι κάτοικοι προσβλέπουσι και περί τας 200 κυψέλας μελισσών, εξων εξάγει το προς χρείαν του ναού της σκήτεως κηρίον*». Ο δε Κοσμάς Βλάχος²⁶ γράφει: «*Οι πατέρες της σκήτης από του 1865 ήρχισαν να συμπληγνύωσι μετόχιον εν Θάσω δι' αγορών εκ των χωρίων Ποταμιάς και Παναγίας, νυν δε περιέχει τούτο περί τα 1650 ελαιόδεντρα ... αλλά αι δαπάναι υπήρξαν πάντοτε δυσανάλογοι προς το εισόδημα. Η σκήτη συντηρείται δι' ευτάκτου οικονομίας*».

Στις 7 Ιουλίου του 1907, την εποχή του Μακεδονικού αγώνα, περνά για πρώτη φορά στο νησί ο Γεώργιος Ψαριανός ως ακόλουθος του ποιητή Κωνσταντίνιδη. Παράλληλα εμφανίστηκαν στο νησί και 10 νέοι Ρουμάνοι μοναχοί, που έχο-

24. Βλ. στο χειρόγραφο του Σισμάν, αναλυτικά σσ. 148-151. Στη συνέχεια (σσ. 151-153) ο Σισμάν περιγράφει το νησί της Θάσου.

25. Γ. Σμυρνάκης, Το Άγιον Όρος, Πανσέληνος, Καρυές 1998, σ. 424.

26. Κοσμά Βλάχου, διακόνου αγιορείτου, Η Χερσόνησος του Αγίου Όρους, ό.π., σ. 178.



Φωτ. 9. Άποψη των κτιρίων του μετοχίου πριν το 1953. Πηγή. Π. Ι. Αξιώτης, «Η Θάσος».

ντας ως βάση το μετόχι στην Ποταμιά θέλησαν να το χρησιμοποιήσουν ως κέντρο της ρουμάνικης προπαγάνδας. Το Νοέμβριο του 1907 ο Ψαριανός επανήλθε και συγκρότησε ομάδα που έδρασε έως τις αρχές Μαΐου 1908²⁷.

Το 1912 οι κάτοικοι της Ποταμιάς με πολυσέλιδη διαμαρτυρία, τυπωμένη σε τυπογραφείο, απευθύνονται στο σύνολο της τοπικής κοινωνίας, στις εκκλησιαστικές αρχές, στην πολιτεία, στην Ιερά Σύνοδο των Καρυών, στους ηγουμένους των μονών του Αγίου Όρους, «...ως και παντός ομογενούς και πονητικού πατριώτου και των διευθυντών των διαφόρων εφημερίδων» κλπ., αναφέροντας ότι «υπερέβησαν τα εσκαμμένα υπεξαιρούντες ολίγον κατ' ολίγον τον τόπο μας...γιγνώμενοι αφορμή ενοχλήσεων και δαπανών, άπερ μεταξύ των Ποταμιωτών -ημών δηλαδή- χώραν έλαβον...» και ζητούν απ' όλους την υποστήριξή τους για την απομάκρυνση «εκ της πατρίδος ημών των υπό πολλές επόψεις επιβλαβών ρασοφόρων»²⁸.

Πριν το 1953 στο μετόχι παρέμεινε για τρεις μέρες ο συγγραφέας Πέτρος Ι. Αξιώτης. Την εμπειρία της διαμονής του την περιγράφει γλαφυρά στο βιβλίο του «Η Θάσος», όπου δημοσιεύεται και άποψη του μετοχιού²⁹ (Φωτ. 9).

Μετά το 1952 στο μετόχι στεγάστηκαν οι Παιδικές Κατασκηνώσεις του πρώην Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας. Στη δικαιοδοσία του μετοχίου παρέμεινε μόνο ο παλιός μύλος με οικόπεδο έκτασης 2560 τ.μ. Τότε συντάχθηκαν και δύο

27. Κ. Χιόνη, Η Θάσος και η δράση των Θασίων κατά το μακεδονικό αγώνα, Θασιακά, τ. 1 (1984), Καβάλα 1984, σ. 76-77.

28. Μ. Δ. Κουμπή, Η Διαμαρτυρία της Κοινότητας Ποταμιάς εναντίον των Ρουμάνων μοναχών της περιοχής, Δ' Συμπόσιο Θασιακών Μελετών, Η Θάσος διά μέσου των αιώνων, Ιστορία-Τέχνη-Πολιτισμός, Θασιακά, τ. 12 (2001-2003), σ. 392. Άνωνύμου, Βίος και πολιτεία των εν Ποταμιά της Θάσου Ρουμούνων καλογήρων, τύποις Φοίνικος, Ηλ. Οικονόμου, Καβάλα 1912, σσ. 2-16.

29. Π. Αξιώτη, Η Θάσος, Θεσσαλονίκη 1953, σσ. 205-208.

τοπογραφικά, που φυλάσσονται στα αρχεία του μετοχιού και της Διεύθυνσης Τεχνικών Υπηρεσιών Καβάλας. Από τα κτίρια, το ηγουμενείο έχει κατεδαφιστεί, ο μύλος πρέπει επειγόντως να επισκευαστεί, και τα υπόλοιπα έχουν προσαρμοστεί στη νέα χρήση.

Ο ναός του Αγίου Δημητρίου, όπου κατά τον Αξιώτη οι πατέρες τελούσαν κατανυκτικές ακολουθίες, σώζεται σε καλή κατάσταση³⁰. Είναι μονόκλιτος με πλευρικούς χορούς και μικρό τρουλίσκο, ανήκει κατά συνέπεια στον αθωνικό ή αθωνίτικο ή αγιορείτικο τύπο.

Ο αθωνικός αρχιτεκτονικός τύπος

Ο αθωνικός τύπος εμφανίστηκε στο τέλος του 10ου αιώνα στη Μεγίστη Λαύρα, όταν ο Άγιος Αθανάσιος με δραστική παρέμβαση στο καθολικό, που είχε κτιστεί ως σύνθετος τετρακίονιος τρουλαίος ναός, πρόσθεσε κόγχες στα άκρα των δύο εγκαρσίων κεραιών του σταυρού, που σκοπό είχαν τη διεύρυνση και την καλύτερη λειτουργία του. Διαμορφώθηκε έτσι ένας νέος τύπος, που εφαρμόστηκε όχι μόνο στις εκκλησίες του Άθω, αλλά και στα καθολικά πολλών μοναστηριών του βαλκανικού χώρου³¹ (Προφήτης Ηλίας Θεσσαλονίκης, Κομνήνειο)³². Ο αποκρυσταλλωμένος τύπος του συνθέτου τετρακίονιου σταυροειδούς τρουλαίου ναού με κόγχες στα πέρατα των εγκαρσίων καμαρών, συχνά συμπληρωμένος με ευρύχωρο νάρθηκα (λητή), παρεκκλήσια και τυπικαριά, επικράτησε τα επόμενα χρόνια στα καθολικά του Αγίου Όρους και της Θεσσαλίας.

Τους πρώτους αιώνες μετά την Άλωση, στα μοναστηριακά καθολικά του Αγίου Όρους³³ και των Μετεώρων³⁴ και στα σημαντικότερα καθολικά της υπόλοιπης ελλαδικής χώρας, της Αντινίτσας (β' μισό του 15ου αι.)³⁵, του Αγάθωνος³⁶, του Δούσιου (1523)³⁷, του Γαλατάκη³⁸, της Πέτρας Πίνδου (πριν τα μέσα του 16ου αι-

30. Π. Αξιώτη, Η Θάσος, ό.π., σ. 205.

31. Χ. Μπούρας, Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2001, σσ. 81-82.

32. Χ. Μπούρας, Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα μετά την Άλωση (1453-1821), Α.Θ. 3 (1969), σ. 166. Π. Μ. Μυλωνάς, Η Μονή Πέτρας στη νότια Πίνδο, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 2, ΕΜΠ, Αθήνα 1982, σ. 135.

33. Π. Μυλωνάς, Η αρχιτεκτονική του Αγίου Όρους, Ν. Εστία, τ. 875, (1963), σσ. 189-207.

34. Γ. Α. Σωτηρίου, Βυζαντινά Μνημεία της Θεσσαλίας ΙΓ' και ΙΔ' αι., Ε.Ε.Β.Ζ. (1932), σ. 393 κ.ε.

35. Α. Ορλάνδος, Η επί της Όθρου Μονή της Αντινίτσας, Ε.Ε.Β.Ζ. (1930), σσ. 369-381.

36. Γ.Α. Σωτηρίου, Βυζαντινά Μνημεία της Θεσσαλίας ΙΓ' και ΙΔ' αι., Ε.Ε.Β.Ζ. (1928), σ. 361-362, Π. Λαζαρίδης, ΑΔ.17 (1961-62), σσ. 166-167, του ίδιου, ΑΔ. 19 (1964), σσ.230-235, του ίδιου, ΑΔ. 20 (1965), σσ. 308-310.

37. Α. Δ. Ορλάνδος, Η εν Ελλάδι εκκλησιαστική αρχιτεκτονική επί Τουρκοκρατίας, L' Hellenisme contemporain, Αθήνα 1953, σ. 207.

38. Γ.Α. Σωτηρίου, Βυζαντινά Μνημεία της Θεσσαλίας ΙΓ' και ΙΔ' αι., Ε.Ε.Β.Ζ. (1928), σ. 361, 363.

ώνα)³⁹ και της Κορώνης Πίνδου (1587), της μονής Φλαμουρίου στο Πήλιο (1595-1602)⁴⁰, στο καθολικό της μονής Διονυσίου στον Όλυμπο⁴¹ (1535), εφαρμόζεται ο βυζαντινός αυτός τύπος με κάποιες παρεκκλίσεις (μονή του Αγ. Γεωργίου στα Κερδύλια έξω από την Ασπροβάλτα⁴², δεύτερο μισό του 16ου αιώνα, όπου η κάλυψη του κεντρικού χώρου γίνεται με σταυροθόλιο αντί τρούλου) μονή πατέρων Λίθινου Ζίτσας 1590, όπου ο τρούλος είναι πολυεδρικός και η κιονοστοιχία δίνει δρομικότητα στο ναό που συναντάται μόνο σε τρίκλιτη βασιλική⁴³.

Στα επόμενα χρόνια ο τύπος εξακολουθεί να εφαρμόζεται ακολουθώντας σε γενικές γραμμές τα βυζαντινά πρότυπα (μονή Αγ. Γεωργίου στο Επταχώρι (Μπουρμπουτσικό) Βοΐου-Γράμμου 1625⁴⁴, μονή Σουρβιάς στο Πήλιο⁴⁵ 1627).

Σταδιακά όμως ο τύπος αλλοιώνεται και απλοποιείται, (καθολικό της μονής Σωσίνου στο Πωγώνι της Ηπείρου 1598)⁴⁶, και μόνο στο Άγιο Όρος εφαρμόζεται στην καθαρή του μορφή. Έτσι συναντάμε:

Μονόκλιτες ξυλόστεγες βασιλικές με πλευρικούς χορούς (Κοίμηση Παναγίας κοντά στη Μακρυνίτσα, 1795⁴⁷, Αγίου Νικάνορα, 1835; στην Εράτυρα).

Σταυρεπίστεγες με χορούς (μονή Λευκών Ευβοίας, μονή Προδρομού νησίδας Ιωαννίνων).

Σταυροειδείς εγγεγραμμένους της παραλλαγής των δικιονίων, με τον ημικύλινδρο της δυτικής κεραίας να έχει αντικατασταθεί με τυφλό σφαιρικό θόλο (Αγ. Παντελεήμων στην Ανατολή Αγιάς Θεσσαλίας, 1641)⁴⁸.

39. Α. Ορλάνδος, Σταχυολογήματα εκ Μονών της Πίνδου, Α.Β.Μ.Ε. 5 (1939-40), σσ. 167-168. Π. Μ. Μυλωνάς, Η Μονή Πέτρας στη Νότια Πίνδο, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 2, ΕΜΠ, Αθήνα 1982, σσ. 121-138.

40. Γ. Κίζης, Η Μονή Φλαμουρίου στο Πήλιο, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 2, ΕΜΠ, Αθήνα 1982, σσ. 151-166.

41. Χ. Σιαξαμπάνη-Στεφάνου, Το Καθολικό της Μονής Διονυσίου στον Όλυμπο, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 3, ΕΜΠ, Αθήνα 1989, σσ. 111-124.

42. Κ. Θεοχαρίδου - Α. Τούρτα, Η Μονή του Αγ. Γεωργίου στα Κερδύλια, έξω από την Ασπροβάλτα, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 3, ΕΜΠ, Αθήνα 1989, σσ. 45-64.

43. Β. Ν. Παπαδοπούλου-Β. Κασκάνης, Η Μονή Πατέρων Λίθινου Ζίτσας, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 6, ΕΜΠ, Αθήνα 2002, σσ. 135-150.

44. Μ. Δ. Πολυβίου, Η Μονή Αγ. Γεωργίου στο Επταχώρι (Μπουρμπουτσικό) Βοΐου-Γράμμου, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 2, ΕΜΠ, Αθήνα 1982, σσ. 35-46.

45. Γ. Κίζης, Η Μονή Σουρβιάς στο Πήλιο, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 3, ΕΜΠ, Αθήνα 1989, σσ. 159-170.

46. Ρ. Στυλιανού, Το Καθολικό της Μονής Σωσίνου στο Πωγώνι της Ηπείρου, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 2, ΕΜΠ, Αθήνα 1982, σσ. 67-85.

47. Χ. Μπούρας, Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2001, σ. 241.

48. Α. Πασαλή, Αγ. Παντελεήμων στην Ανατολή Αγιάς Θεσσαλίας, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 4, ΕΜΠ, Αθήνα 1993, σσ. 113-128.

Μονόκλιτες τρουλαίες με χορούς (Ζωοδόχος Πηγή Μεσενικόλα, πριν από το 1647⁴⁹, μονή Γενεσίου της Θεοτόκου στην Πλάκα Αράχθου (β' μισό του 17ου αιώνα)⁵⁰, Αγ. Γεώργιος Μουζάκη, πριν από το 1657⁵¹, το καθολικό της μονής Άβελ στη Βήσσανη Πωγωνίου, πριν το 1770⁵², μονή Αγ. Γεωργίου Βουλγαρελίου (Δροσοπηγής), 1714⁵³, το καθολικό της Μονής Χρυσοσπηλαιώτισσας Γουριανών Άρτας με τρούλο, 1665⁵⁴, οι Ταξιάρχες κάτω Σουδενών Ζαγορίου με δωδεκάπλευρο τρούλο του 1591⁵⁵, οι Άγιοι Πάντες στη Βίτσα, 1820⁵⁶, το καθολικό της μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Κεχρεά Θεσσαλίας⁵⁷, το καθολικό της μονής Αγ. Τριάδας Καρδίτσας⁵⁸, ο ναός των Αγ. Θεοδώρων στη Ραψάνη⁵⁹).

Οι δυσκολίες της δομής του τρούλου και η προσπάθεια επανάληψης της συμβολικής του μορφής οδηγούν σε νέους τύπους, όπως της στήριξης τρούλου μικρής διαμέτρου σε εγκάρσια καμάρα (Αγ. Γεώργιος και Υπαπαντή Σοφικού) ή μορφής σταυρεπίστεγου με τρούλο (Αγ. Ζαχαρίας Καστοριάς).

Τρουλοκαμάρας με πλάγιους χορούς και σφενδόνια και με αποτετμημένη καμάρα στον άξονα Α-Δ (Αγ. Γεώργιος Ελληνοπύργου, παραμονές του 1821⁶⁰).

Σταυροειδείς απλούς τετρακίονιους εγγεγραμμένους τρουλαίους με πλευρικούς χορούς με χρήση σφαιρικών θόλων στις κεραιές του σταυρού αντί ημικυλινδρικών καμαρών με τα δυτικά γωνιακά διαμερίσματα καλυπτόμενα από σκαφοειδείς θόλους (μοναστήρι της Μεταμόρφωσης Σωτήρα στη Βράχα Ευρυτανίας, 1745)⁶¹.

Τρίκογχους ναούς με τυφλό θόλο (καθολικό της μονής Τσιούκας στα Καστα-

49. Α. Ορλάνδος, Σταχυολογήματα εκ Μονών της Πίνδου, Α.Β.Μ.Ε. 5 (1939-40), σ.191.

50. Λ. Πολίτη, Η Μονή Γενεσίου της Θεοτόκου στην Πλάκα Αράχθου, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 1, ΕΜΠ, Αθήνα 1979, σσ. 137-145.

51. Α. Ορλάνδος, Σταχυολογήματα εκ Μονών της Πίνδου, Α.Β.Μ.Ε. 5 (1939-40), σ. 184.

52. Α. Κ. Τζάκου, Το Καθολικό της Μονής Άβελ στη Βήσσανη Πωγωνίου Ηπείρου, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 2, ΕΜΠ, Αθήνα 1982, σσ. 57-66.

53. Α. Δ. 22 (1967), Χρονικά, σ. 357. πίν. 269β και Α. Κ. Ορλάνδος, Ηπ. Χρονικά 2 (1927), σ. 154, σημ. 4.

54. Α. Δ. 22 (1967), Χρονικά, σ. 358. Λ. Πολίτη, Το Καθολικό της Μονής Χρυσοσπηλαιώτισσας Γουριανών Άρτας, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 3, ΕΜΠ, Αθήνα 1989, σσ. 135-144.

55. Ι. Λαμπρίδης, Ηπειρωτικά Μελετήματα, Αθήνα 1889, Η', σ. 28.

56. Α. Δ. 21 (1966), Χρονικά, σ. 301 και Ι. Λαμπρίδης, Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων, εν Αθήναις 1880, Β', σ. 105.

57. Α. Δ. 20 (1965), Χρονικά, σ. 339.

58. Α. Δ. 27 (1972), Χρονικά, σ. 430, πίν. 363.

59. Α.Δ. 25 (1997), Χρονικά, σ. 292.

60. Γ. Καρατζόγλου, Ναοί με σταυρεπίστεγη ή παραπλήσια κάλυψη στα Θεσσαλικά Άγραφα, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 5, ΕΜΠ, Αθήνα 1998, σσ. 102-106.

61. Γ. Ντέλλας, Το Μοναστήρι της Μεταμόρφωσης Σωτήρα στη Βράχα Ευρυτανίας, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 4, ΕΜΠ, Αθήνα 1993, σσ. 99-112.

νοχώρια, 1662)⁶².

Οδηγούν επίσης σε μορφές απροσδόκητες, όπου ένας δυσανάλογα μικρός τρούλος, στηριζόμενος με ανορθόδοξο τρόπο, αναδύεται από μια βαριά στέγη ή ένα δώμα⁶³, τρούλοι τύπου Β. Σαντορίνης⁶⁴. Μία μόνο περίπτωση τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής με πλευρικούς χορούς, ο Άγ. Αθανάσιος Εράτουρας⁶⁵, έχει δημοσιευτεί.

Βέβαια εξακολουθούν να κτίζονται και ναοί που ακολουθούν τον ολοκληρωμένο αγιορείτικο τύπο, το σύνθετο τετρακίονιο με χορούς, με μικρές πρωτότυπες παραλλαγές: Καθολικό της μονής της Αγίας Τριάδας στο Ζουπάνι (1800), χωρίς λητή, με επιμήκυνση της δυτικής κεραίας του ναού και στέγαση με ημισφαίριο⁶⁶. Ναός του Αγ. Νικολάου στο Περιβόλι Γρεβενών⁶⁷ με λητή (1803), που διαθέτει δύο κίονες και δύο πεσσούς με επιμήκυνση της ανατολικής κεραίας του σταυρού. Μονή Αγ. Τριάδας Δρακότρυπας Πίνδου⁶⁸ με νάρθηκα (1742) και επιμήκυνση της ανατολικής κεραίας του σταυρού. Κυριακό της σκήτης Τιμίου Προδρόμου Ιβήρων στο Άγιον Όρος⁶⁹ (1799), όπου παρατηρείται εκλεκτικιστική αναβίωση του τύπου. Αγία Παρασκευή στο Νεραϊδοχώρι Τρικάλων (1792) με λητή και φουρνικά να στεγάζουν τα γωνιακά διαμερίσματα αντί ημικυλίνδρων ή σταυροθολίων⁷⁰. Ιερός ναός Αγίων Ταξιαρχών Μαράθου Αγράφων⁷¹, με δύο φουρνικά, έξι παράπλευρους ημικυλινδρικούς θόλους και τρία όμοια τεταρτοσφαίρια (1760).

Ο ναός του Αγ. Δημητρίου Ποταμιάς (Φωτ. 10,11,12,13)

Μία δίφυλλη πόρτα (Φωτ. 14) και τέσσερα σκαλιά οδηγούν στο εσωτερικό

62. Α. Πολίτη, Το καθολικό της Μονής Τσιούκας στα Καστανοχώρια, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 4, ΕΜΠ, Αθήνα 1993, σσ. 75-86.

63. Ν. Μουτσόπουλος, Μνημεία του νομού Φλωρίνης, Θεσσαλονίκη 1964, σσ. 109, 129.

64. Ι.Ν.Κομανούδης, Η λαϊκή Εκκλησιαστική Αρχιτεκτονική της νήσου Θήρας, Αθήνα 1960, σ. 34.

65. Αιμ. Στεφανίδου-Φωτιάδου, Το καθολικό της Μονής του Αγ. Αθανασίου στην Εράτουρα (Σέλιτσα), Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 2, ΕΜΠ, Αθήνα 1982, σσ. 21-34.

66. Ρ. Λεωνοδοπούλου-Στυλιανού, Το καθολικό της Μονής της Αγίας Τριάδας στο Ζουπάνι, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 1, ΕΜΠ, Αθήνα 1979, σσ. 67-82.

67. Μ. Δ. Πολυβίου, Ο ναός του Αγ. Νικολάου στο Περιβόλι Γρεβενών, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 1, ΕΜΠ, Αθήνα 1979, σ. 83-92.

68. Γ. Καρατζόγλου, Η Μονή Αγ. Τριάδας Δρακότρυπας Πίνδου (Σκλάταινας), Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 2, ΕΜΠ, Αθήνα 1982, σσ. 139-150.

69. Σ. Βογιατζής, Το κυριακό της σκήτης Τιμίου Προδρόμου (Ιβήρων) στο Άγιο Όρος, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 3, ΕΜΠ, Αθήνα 1989, σσ. 75-90.

70. Α. Πασαλή, Η Αγία Παρασκευή στο Νεραϊδοχώρι Τρικάλων, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 5, ΕΜΠ, Αθήνα 1998, σσ. 189-206.

71. Γ. Γιαννίτσαρης-Ν. Βρυνιώτης, Ο ιερός ναός Αγίων Ταξιαρχών Μαράθου Αγράφων, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 6, ΕΜΠ, Αθήνα 1998, σσ. 57-66.



Φωτ. 10. Δυτική όψη Αγ. Δημητρίου Ποταμιάς.



Φωτ. 11. Βόρεια όψη.



Φωτ. 12. Ανατολική όψη.



Φωτ. 13. Νότια όψη.

του. Το άνοιγμά της έχει τους μαρμάρινους λαμπάδες και το υπέρθυρο σε μικρή εσοχή. Υπεράνω του υπερθύρου υπάρχει ημικυκλική εσοχή, όπου στις εκκλησίες του νησιού εικονίζεται ο τιμώμενος άγιος, που στο ναό αυτό δεν έχει αγιογραφηθεί, ή έχει καταστραφεί και ασβεστωθεί. Ο ναός έχει εξωτερικές διαστάσεις 8.20x6.15 μ. με πάχος τοίχου 0.75 μ. Το καθαρό πλάτος του είναι 4.65 μέτρα και το μήκος του 6.70 μ. Διευρύνεται με την προσθήκη των χορών, όπου χοροστατούσαν ψάλτες- μοναχοί ιστάμενοι σε πέντε στασίδια στον κάθε χορό (Φωτ. 15). Άλλες δύο τριάδες στασιδιών υπήρχαν στο βόρειο και νότιο τοίχο (Σχ. 5).

Το τέμπλο έχει τοποθετηθεί πολύ κοντά στους χορούς, έτσι ώστε ο χώρος του ιερού να είναι πολύ ευρύχωρος, πιθανόν για τη δυνατότητα τέλεσης των ακολουθιών από περισσότερους ιερείς. Έχει τρεις πύλες και τέσσερις δεσποτικές ει-



Φωτ. 14. Η δίφυλλη είσοδος.

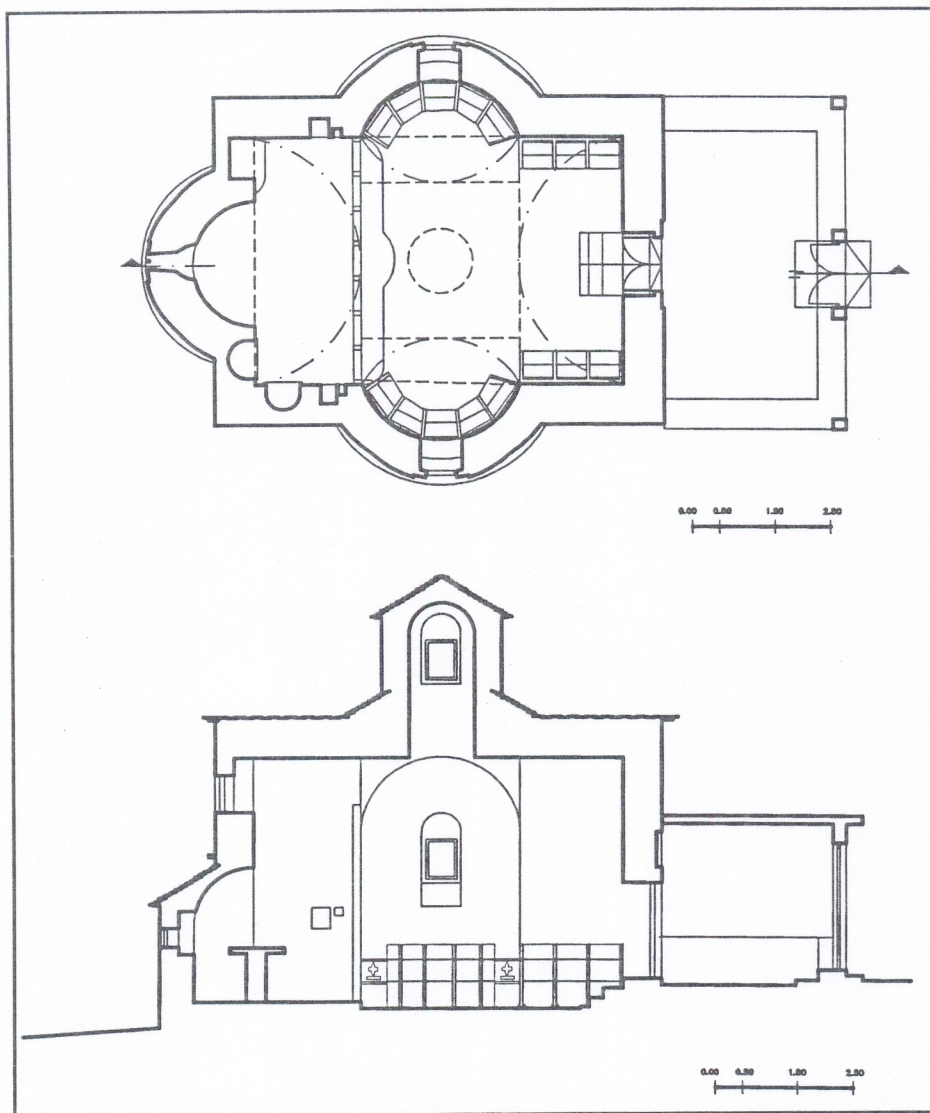
κόνες. Κατά σειρά εικονίζονται: Στη βόρεια Πύλη ο Άρχων Μιχαήλ, ο Άγ. Δημήτριος, η Μήτηρ Θεού, η Ωραία Πύλη με τον Ιησού Χριστό, ο Ιησούς Χριστός, Άγ. Ιωάννης ο Πρόδρομος και ο Άρχων Γαβριήλ στη νότια Πύλη. Υπεράνω τους υπάρχει ζώνη με δεκαπέντε μικρές εικόνες και τέλος δαντελωτή απόληξη με κυλόκυρτα σχήματα (Φωτ.16).

Στο ευρύχωρο ιερό η κόγχη πατά στο έδαφος. Η πρόθεση είναι ημικυκλική, ενώ το διακονικό είναι ορθογώνια ψηλή κόγχη που κλείνεται με ξύλινο φύλλο. Στο βόρειο και νότιο τοίχο υπάρχουν μικρές ορθογώνιες κόγχες και μία ημικυκλική επιπλέον στο βόρειο τοίχο.

Το δάπεδο του ναού είναι στρωμένο με ασβεστωμένο τσιμέντο. Τα παράθυρα είναι μικρά, μονόφυλλα, ένα στο κέντρο κάθε κόγχης. Πιθανότατα, όταν ο ναός κτίστηκε, δεν υπήρχαν τζαμωτά φύλλα αλλά μόνο σκούρα. Είναι ορθογώνια και εξωτερικά, έχουν τους λαμπάδες και το ευθύγραμμο υπέρθυρο σε τοξωτή εσοχή, ενώ εσωτερικά τα υπέρθυρά τους είναι τοξωτά, το κατώφλι τους βαθμιδωτό και οι λαμπάδες εμφανίζουν λοξότμηση για καλύτερη διάχυση του φωτός.

Ενδιαφέρουσα είναι η μορφή των τριών κογχών εξωτερικά. Μέχρι την ποδιά των παραθύρων είναι ημικυκλικές. Στη συνέχεια η ποδιά, εν είδει στενού γείσου, επεκτείνεται ως τους ορθογώνιους τοίχους. Τέλος επαναχαράσσεται η κόγχη, ως συνδυασμός δύο ημικυκλίων, εκ των οποίων το δεύτερο έχει διαφορετικό κέντρο και μικρότερη ακτίνα από το πρώτο. Η χάραξη αυτή, επίδραση της ισλαμικής αρχιτεκτονικής, προσδίδει φωτοσκίαση και γραφικότητα στις όψεις. Αξιοπρόσεκτη επισήμανση: Στην κόγχη του Ιερού Βήματος η ποδιά του παραθύρου, και επομένως και το γείσο, είναι τοποθετημένα σε ανώτερη στάθμη.

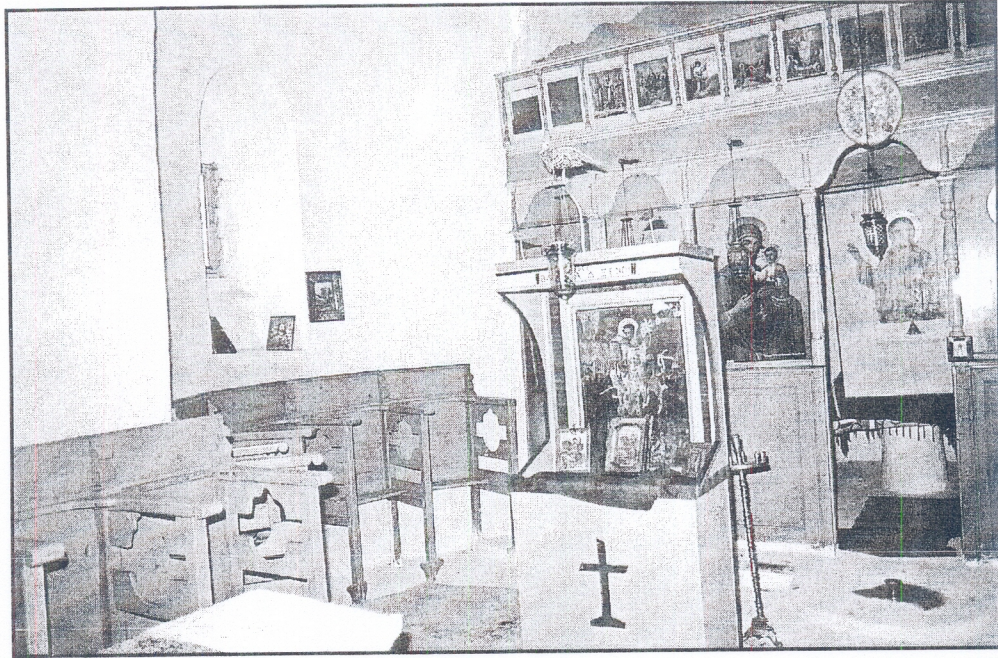
Ο ναός ως προς την κάτοψη, τουλάχιστον, διαφέρει αρκετά από τα αγιορείτικα πρότυπα. Φυσικά δεν αναφερόμαστε ούτε στο μέγεθος ούτε στις αναλογίες ούτε και στη μη ύπαρξη λητής. Οι βασικές παραλλαγές είναι κατ' αρχάς στο σχήμα των χορών, που δεν είναι ημικυκλικό, αλλά σχήμα τόξου, καθώς επίσης οι



Σχ. 5. Κάτοψη και Τομή του Αγ. Δημητρίου Ποταμιάς.

κόγχες της πρόθεσης και του διακονικού δεν προβάλλονται εξωτερικά αλλά εντάσσονται στο πάχος της τοιχοποιΐας. Ανήκει στον τύπο της μονόκλιτης τρουλαίας βασιλικής με χορούς, που ως απλοποιημένος τύπος του αθωνίτικου ρυθμού επικράτησε κατά την Τουρκοκρατία⁷². Τον συναντάμε σε αμέτρητα παραδείγματα της περιόδου αυτής στη βόρεια Ελλάδα. Η στήριξη του τρούλου γίνεται συνήθως με δύο τρόπους: α) κατά τα βυζαντινά πρότυπα, απ' ευθείας στην κατά μήκος καμάρα, οπότε έχει διάμετρο ίση με το πλάτος του ναού ή β) με τη βοήθεια

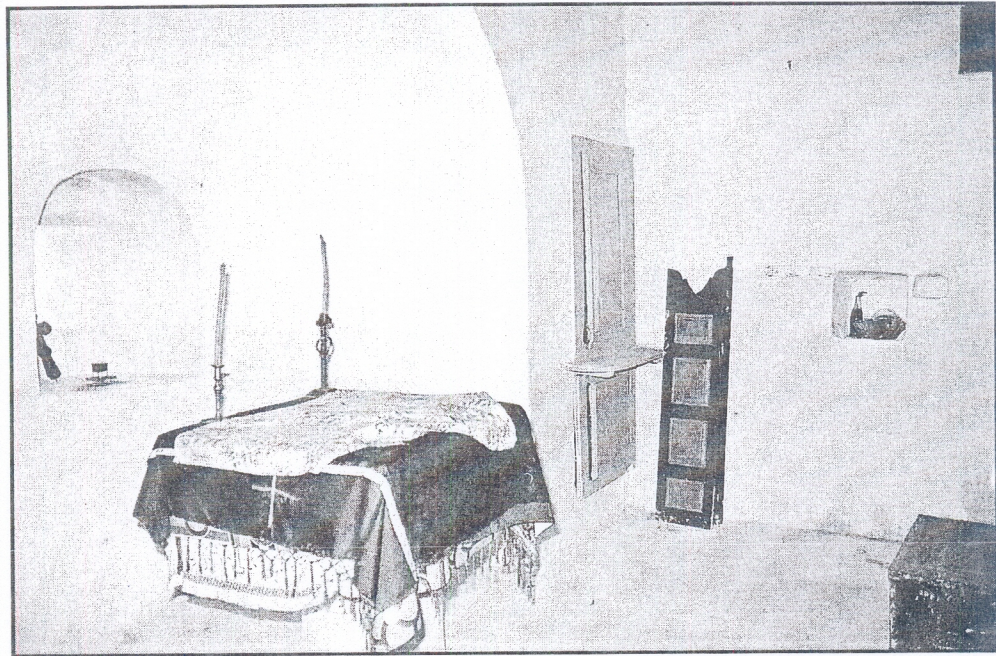
72. Α. Τζάκου, Το Καθολικό της Μονής Άβελ στη Βήσσανη Πωγωνίου Ηπείρου, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 2, έκδοση ΕΜΠ, Αθήνα 1982, σ. 60.



Φωτ. 15. Άποψη του εσωτερικού του νότιου χορού.



Φωτ. 16. Το τέμπλο.



Φωτ. 17. Το Ιερό Βήμα.

εγκάρσια καμάρας. Στην περίπτωση μας η εγκάρσια καμάρα διακόπτει την κατά μήκος εκεί που διανοίγονται οι χοροί. Σχηματίζεται εκεί σε κάτοψη τετράγωνο (Φωτ. 17), στη μέση του οποίου υψώνεται ο μικρής διαμέτρου κυκλικός υψηλός τρουλίσκος ως οπαιό⁷³ που φωτίζεται από τέσσερα μικρά παράθυρα. Η κάλυψη των καμαρών, όπως και του τρουλίσκου, γίνεται με πλάκες γνευσίου.

Μπροστά από την είσοδο το 1967 κτίστηκε με δαπάνη της Πολυξένης Πετρίδου στοά, κατασκευασμένη από μπετόν, με το δάπεδό της κατά δύο σκαλιά χαμηλότερα από το έδαφος.

73. *Ευτ. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Θάσος. Ναός Αγίου Δημητρίου Ποταμιάς, Α.Δ., τ. 28 (1973), Μέγ. Β2 -Χρονικά, Αθήναι 1977, σ. 506.*